

تاریخ زنده ترکیه

بررسی و نقد کتاب تاریخ نوین ترکیه

● علی کالیراد

عضو هیئت علمی گروه تاریخ دانشگاه تهران

چکیده

اریکیان سوژشر در این کتاب تلاش می‌کند تا با ارزیابی تاریخی دوپست‌ساله ترکیه در دوران معاصر به فرود و فرازهای تحولات این کشور بپردازد تا از پی این بررسی به علل و زمینه‌های وضعیت امروزی این کشور دست یابد و درک رخدادهای اجتماعی و سیاسی اخیر را برای مخاطب تسهیل نماید. این کتاب به واسطه منابع و روش تحلیل وقایع تاریخی از زمان انتشار تا به امروز به یکی از پرارج‌ترین کتاب‌های این حوزه تبدیل شده و چهارمین ویراست آن نیز در دسترس علاقه‌مندان قرار گرفته و به زبان‌های گوناگونی ترجمه شده‌است.

کلیدواژه‌ها: تاریخ، عثمانی، ترکیه، اریکیان سوژشر.

مقدمه

در سال ۱۹۹۳ میلادی، اثر جدیدی به حوزه مطالعات تاریخ معاصر ترکیه معرفی شد: ترکیه نوین.^۱ نویسنده این اثر، اریکیان سوژشر،^۲ پژوهشگر هلندی بود که پیش‌تر دو کتاب دربارهٔ مقطع مهم گذار ترکیه از عصر عثمانی به عصر جمهوری به رشتهٔ تحریر درآورده بود: عامل اتحادچیان: جایگاه کمیتهٔ اتحاد و ترقی در جنبش ملی ترکیه ۱۹۰۵-۱۹۲۶^۳ و مخالفت

1. *Turkey: A Modern History*, by Erik J. Zürcher. London and New York: I.B. Tauris, 1993.

2. Erik-Jan Zürcher

3. *The Unionist Facto: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement (1905–1926)*, Leiden: Brill, 1984

■ سوزشیر، اریک‌یان (۱۳۹۷). تاریخ نوین ترکیه، ترجمه حسن حضرتی و نفیسه شکور، تهران: سمت، شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۰۲-۰۵۹۹-۷

سیاسی در آغازین سال‌های جمهوری ترکیه: حزب جمهوری خواه مترقی ۱۹۲۴-۱۹۲۵، اثر جدید سورشر از همان بدو امر با واکنش مثبت محققان این حوزه روبه‌رو شد؛ کتابی که کوشیده بود با بررسی برهه‌ای دوست‌ساله، پیوستگی‌ها و گسست‌ها، و روندها و پویای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در تاریخ معاصر ترکیه را تشخیص دهد و به‌این ترتیب امکان فهم مسائل کنونی‌ای را که دولت و جامعه ترکیه درگیر آن هستند، برای مخاطب فراهم سازد. همان‌گونه که نویسنده در مقدمه اشاره کرده، به‌کارگیری اصطلاح «تاریخ نوین/ مدرن» در عنوان کتاب بیانگر اتخاذ دیدگاهی منسجم درباره تاریخ ترکیه در دوست‌سال اخیر، با تأکید بر پیشرفت‌های [تحولات/ دگرگونی‌های] اجتماعی- اقتصادی و همچنین پیشرفت‌های [تحولات] ایدئولوژیکی و سیاسی است (ص. ۵). البته جا دارد اشاره شود که در ترجمه کتاب مزبور به زبان ترکی استانبولی از عنوان «تاریخ ترکیه متجدد»^۲ استفاده شده‌است؛ ترجمه‌ای که از سوی دو تن از پژوهشگران سرشناس ترکیه، مته تونچای و عمر لاپینر، بازخوانی نهایی و سپس با مقدمه‌ای از سورشر در سال ۱۹۹۵ از سوی انتشارات معروف ایله‌تیشیم^{۱۳} منتشر شد.

انتشار کتاب همزمان با مقطعی پرتلاطم در تاریخ جمهوری ترکیه بود. فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و پایان جنگ سرد، ترکیه را ناگزیر از رویارویی با فرصت‌ها و چالش‌هایی تازه‌ای در عرصه‌های منطقه‌ای و

1. *Political Opposition in the Early Turkish Republic. The Progressive Republican Party (1924–1925)*, Leiden: Brill, 1991

2. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*

3. 1. İletişim

بین‌المللی می‌کرد. در عرصهٔ داخلی نیز تقابل نیروهای سیاسی، که تا حد زیادی برآیند کشاکش‌های اجتماعی و اقتصادی در جامعهٔ ترکیه بود، به اوج خود رسیده بود. جالب آن‌که ویرایش‌های بعدی کتاب نیز همگام با تحولات ترکیه عرضه شدند: ۱۹۹۷، که شاهد دولت مستعجل حزب اسلام‌گرای رفاه و «کودتای پست‌مدرن» بود؛ ۲۰۰۴، که به‌قدرت‌رسیدن حزب عدالت و توسعه پسرش‌های بسیاری دربارهٔ آینده کشور برانگیخت؛ و ۲۰۱۷، که دیگر ترکیه‌ای متفاوت سربرآورده بود. از این‌رو، کتاب سورشر را باید اثری زنده و پویا قلمداد کرد که متأثر از تحولات ترکیه و همچنین تغییر آرای نویسنده مورد بازنگری قرار گرفته است. نقطهٔ اوج این‌به‌هم‌پیوستگی، در اوایل سال ۲۰۱۶ بود که سورشر با صدور بیانیه‌ای اعتراض‌آمیز نشان افتخار جمهوری ترکیه را، که در سال ۲۰۰۵ به پاس دستاوردهای پژوهشی - و البته همدلی‌اش با سیاست‌های حزب عدالت و توسعه برای پیوستن ترکیه به اتحادیهٔ اروپا - به وی اعطا شده بود، به دولت این کشور بازپس داد. او با حمله به اقدامات رجب طیب اردوغان و حزب حاکم ترکیه در محدود کردن آزادی‌های مدنی و تحت فشار قراردادن روزنامه‌نگاران مخالف دولت، از اظهارات پیشین خود در حمایت از اردوغان و نقش وی در پیشبرد دموکراسی در ترکیه براءت جست: «من هشدارهای دوستان سکولارم در ترکیه، دائر بر نگاه ابزاری اردوغان به مسئلهٔ پیوستن این کشور به اتحادیهٔ اروپا، را پشت گوش انداختم؛ به باور آن‌ها شعارهای اردوغان مصرف داخلی داشت و هدف صرفاً سرکوب مخالفان و افزایش تدریجی سلطهٔ اسلام بر جامعه بود. از نظر من، افرادی که چنین حرف‌هایی می‌زدند مُشتی هراس‌افکن کوتاه‌نظر بودند؛ اما [امروز می‌فهمم که] حق با آن‌ها بود و من اشتباه می‌کردم»^۱.

آن‌چه که از همان چاپ نخست اثر سورشر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفت و آن را از کتاب‌های مشابه متمایز ساخت، تجدید نظر هوشمندانهٔ وی در دوره‌بندی تاریخ معاصر ترکیه بوده است. بر این اساس، پژوهش مورد بحث به سه بخش تقسیم شده است. بخش نخست، مشتمل بر هفت فصل، از اواخر سدهٔ هجدهم میلادی تا به‌قدرت‌رسیدن ترکان جوان در ۱۹۰۸ را در برمی‌گیرد. در این بخش، تمرکز نویسنده بر مناسبات فزایندهٔ اقتصادی، فرهنگی و دیپلماتیک میان عثمانی و اروپاست و در چارچوب آن، هم به ادغام پُرشتاب عثمانی در اقتصاد جهانی و هم به اثرگذاری اندیشه‌ها، نهادها و رویه‌های اروپایی بر شکل‌گیری اصلاحات به‌سبک غربی در

1. <https://www.rt.com/news/342745>

عثمانی پرداخته شد. سورش کوشید تا با بهره‌گیری از نظریات مرتبط با وابستگی و نوسازی به بررسی پیشران‌های دگرگونی در امپراتوری عثمانی، که حاصل آن ظهور کشورهای جدید در خاورمیانه و بالکان - از جمله ترکیه - بوده است، پردازد. بخش دوم، شامل پنج فصل، با عنوان «دورهٔ ترکان جوان در تاریخ ترکیه، ۱۹۰۸-۱۹۵۰» را می‌توان شاه‌بیت کتاب قلمداد کرد. در این بخش، مجموعه‌ای از تحولات و رخداد‌های داخلی و خارجی که به فروپاشی امپراتوری عثمانی و برآمدن جمهوری ترکیه انجامید، مورد مطالعه قرار گرفته است. در حالی که در دوره‌بندی رایج، تاریخ ترکیه به قبل و بعد از ۱۹۲۳، یعنی زمان تشکیل نظام جمهوری، تقسیم می‌شود، سورش با تأکید بر تداوم روندهای سیاسی، ایدئولوژیک و اقتصادی بین سال‌های ۱۹۰۸ تا ۱۹۵۰، آن را به‌مثابه دوره‌ای واحد در تاریخ ترکیه تشخیص بخشید. این نوآوری به‌سبب پیشینهٔ پژوهشی سورش در باب گذار ترکیه از دورهٔ ترکان جوان به عصر آتاترک، معتبر و پذیرفتنی نمود و مورد استقبال قرار گرفت. استقرار و تثبیت نظام کمالیستی، تجدد آمانهٔ آتاترک، چالش‌های اقتصادی ترکیه در دهه‌های ۱۹۲۰-۱۹۳۰ و گذار نظام سیاسی ترکیه از نظام تک‌حزبی به دموکراسی در دههٔ ۱۹۴۰ از موضوعات مهمی هستند که در این بخش به آن‌ها پرداخته شده است. در همین بخش است که سورش به سراغ موضوع مناقشه برانگیز کشتار/ نسل‌کشی ارمنهٔ عثمانی می‌رود و می‌کوشد گزارشی بی‌طرف و در عین حال روشنگر از فجایع جنگ ارائه دهد. بخش سوم با عنوان «دموکراسی بیمار»، مشتمل بر سه فصل، به بررسی عواملی که به بروز ناآرامی‌ها و تلاطم‌های سیاسی و اجتماعی در ترکیه از دههٔ ۱۹۵۰ تا اوایل سدهٔ بیست‌ویکم انجامید، اختصاص دارد. شکل‌گیری احزاب سیاسی مختلف، ناپایداری نظم دموکراتیک، کودتاهای نظامی سال‌های ۱۹۶۰، ۱۹۷۱ و ۱۹۸۰، منازعات گروه‌های مارکسیست، ملی‌گرا، اسلام‌گرا و جدایی‌طلبان کرد، و تقابل اسلام سیاسی و لائیسیته از جمله موضوعات مورد بحث در این بخش هستند. در ویرایش سوم اثر - که مبنای ترجمهٔ فارسی است - این بخش با پرداختن به سناریوهای محتمل برای آیندهٔ سیاسی ترکیه به پایان می‌رسد. شایان ذکر است که در ویرایش جدید متن اصلی، بخش مزبور بازنویسی شده است.

اثر سورش به‌سبب جامعیت نگاه و همچنین کاربرد آن برای طیف گسترده‌ای از مخاطبان، از محققان و دانشجویان تاریخ و علوم سیاسی گرفته تا اقتصاد و جامعه‌شناسی، به‌مثابه یک منبع آموزشی مورد توجه قرار گرفت. ضمیمه‌شدن کتابشناسی عمومی تاریخ ترکیه و شرح حال چهره‌های

مهم تاریخ معاصر این کشور به کتاب، که خوشبختانه در ترجمه فارسی نیز آمده، بر غنای اثر و سودمندی آن برای دانشجویان و محققان جوان افزوده است. پژوهش سورشر در مجموع با واکنش مثبت جامعه محققان تاریخ عثمانی و ترکیه روبه‌رو شد و جدی‌ترین ایراد وارد بر چاپ نخست کتاب، بروز اشتباهاتی در پیوست مربوط به شرح حال چهره‌های تاریخ معاصر ترکیه بود. همچنین، به‌باور صبری صیاری، استاد سرشناس علوم سیاسی، اطلاق صفت «تمامیت‌خواه» (توتالیتزر) به نظام کمالیستی توسط سورشر چندان دقیق نبود و اصطلاح «اقتدارگرا» بیشتر مقرون به‌صحت می‌نمود. در ویرایش‌های بعدی، سورشر از اشاره به تفاوت نظام کمالیستی با نظام‌های تمامیت‌خواه، همچون حکومت فاشیستی ایتالیا، غفلت نکرد. ترجمه فارسی تاریخ نوین ترکیه را که حاصل همکاری سرکار خانم نفیسه شکور و آقای دکتر حسن حضرتی است باید به‌فان نیک گرفت و آن را برای تمامی علاقه‌مندان به تاریخ معاصر ترکیه در کشورمان غنیمت شمرد. شایان ذکر است که دکتر حسن حضرتی، دانشیار گروه تاریخ دانشگاه تهران، طی سال‌های اخیر در تولید آثار مرتبط با تاریخ عثمانی و همچنین جمهوری ترکیه اهتمام ویژه‌ای داشته‌است که از آن بین می‌توان به تألیف کتاب مشروطه عثمانی (۱۳۸۹) و گردآوری کتاب جستارهایی در باب تاریخ عثمانی و ترکیه جدید (۱۳۹۷) اشاره کرد. سورشر در مقدمه کوتاهی که بر ترجمه فارسی کتابش نگاشته، به تشابه‌ها و تفاوت‌های تاریخ معاصر ایران و ترکیه و همچنین اهمیت این دو کشور در تعیین سرنوشت منطقه اشاره کرده‌است. سورشر که پیش‌تر به‌واسطه ترجمه فارسی بخش‌هایی از کتاب‌های مشترک وی و تورج اتابکی، یعنی تجدد آمرانه: جامعه و دولت در عصر رضاشاه (۱۳۸۷) و دولت و فرودستان: فراز و فرود تجدد آمرانه در ترکیه و ایران (۱۳۹۰) برای خوانندگان ایرانی شناخته شده بود، در اشاره به شباهت‌های تجارب تاریخی ایران و ترکیه نکته‌ای را بیان می‌دارد که چه‌بسا نشانگر عدم اشراف وی به تاریخ ایران است: «در دهه‌های ۱۹۲۰، ۱۹۳۰ و ۱۹۴۰، هردو کشور ترکیه و ایران نمونه‌های برجسته نوسازی آمرانه‌ای بودند که الهام‌گرفته از ناسیونالیسم سکولار نظامی‌گرایانه بود. این امر با برنامه سفت‌وسخت ملت‌سازی همراه شد؛ برنامه‌ای که تلاش داشت تا تمامی ساکنان این دو کشور، ترک یا ایرانی باشند (یعنی ترکیه، یک‌دست ترک و ایران، یک‌دست ایرانی بشوند)» (ص پانزده) اما واقعیت آن است که با تعمق در سیاست‌های هویتی ایران رضاشاهی و ترکیه کمالیستی آشکارا

درمی‌یابیم که به‌رغم برخی شباهت‌های ظاهری، این دو قیاس مع‌الفارق است. امید است ترجمه فارسی کتاب تاریخ نوین ترکیه تنها به منبع واحد «تاریخ عثمانی» برای دانشجویان رشته تاریخ محدود نماند و مورد توجه همه علاقه‌مندان و محققانی قرار گیرد که در عرصه‌های مختلف - از یادداشت‌نویسی در رسانه‌ها گرفته تا رساله‌نویسی در دانشگاه‌ها - به تولید محتوا درباره ترکیه معاصر می‌پردازند. با توجه به ارزش علمی اثر مورد بحث و کمبود متن مشابه در زبان فارسی، تجدید چاپ ترجمه تاریخ نوین ترکیه، براساس نسخه جدید انگلیسی آن، در آینده نزدیک ضروری می‌نماید.

منابع

اریک جی. زورخر (۱۳۹۷). تاریخ نوین ترکیه، ترجمه نفیسه شکور و حسن حضرتی، تهران: سمت.

“Turkey: A Modern History by Erik J. Zürcher (Review by: Sabri Sayari)”, *Middle East Journal*, Vol. 49, No. 1 (winter, 1995), pp. 148-150;

فصلنامه نقدکتاب

علم‌اندیشا

سال دوم، شماره ۶
تابستان ۱۳۹۸

